

КУДРЯЧЕНКО

Андрій Іванович — доктор історичних наук, професор, директор Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

СУЧАСНІ СВІТОСИСТЕМНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Стенограма наукової доповіді на засіданні
Президії НАН України 17 січня 2018 року

Доповідь присвячено широкому колу проблем, пов'язаних з аналізом сучасних світосистемних трансформацій, що насамперед зумовлено їх відчутним впливом на розв'язання актуальних завдань з інтеграції України до світової спільноти та формування стратегічних пріоритетів зовнішньої політики країни. Показано, що без глибокого розуміння сучасних світосистемних трансформацій неможливо підійти до розроблення оптимальних цілей і стратегій національного розвитку та забезпечити його в довгостроковій перспективі.

Вельмишановний Борисе Євгеновичу!
Вельмишановні члени Президії!

Зі здобуттям незалежності у 1991 р. сучасна Україна стала уособленням світосистемних змін. Відхід від блокової конфронтації у сфері безпеки привів до зміни світового устрою. Результатом цього стало те, що об'єдналися країни Європи, Німеччина стала єдиною державою, самоліквідувався колишній СРСР і відбулася дезінтеграція його складових політичних утворень. Тим самим було змінено Ялтинсько-Потсдамську систему міжнародних відносин, яку доповнювали не лише геополітичні, а й світоглядні, демократичні підходи. Ці зміни та посилення інтеграційних процесів у євроатлантичному ареалі стали унаочненням розширення географічних меж ліберальної демократії.

З формуванням Європейського Союзу інтеграційний чинник, вийшовши за межі відносно єдиного соціокультурного середовища Західної Європи, став вузловим і визначальним на всьому євразійському просторі у сенсі не лише сучасних реалій, а й перспектив еволюції та характеру континентального і світового порядку. Розширення Євросоюзу відбувалося кількома хвилями і на сьогодні він об'єднує 28 країн континенту (рис. 1).

Поряд із величезними трансформаційними змінами поглиблюються такі явища, як глобалізація та регіоналізація. Глобалізація, як процес посилення інтеграційних зв'язків між окремими народами і країнами світу, з одного боку, позитивно впливає на розвиток світової економіки, забезпечує більшу толерантність у міжнародних відносинах, застерігає держави від крайніх дій. Розширення фінансово-економічних і торговельних зв'язків, розвиток глобальних транспортних мереж і телекомунікаційних систем, безумовно, сприяють економічному зростанню. Процеси глобалізації спонукають провідні країни до певних компромісів задля вирішення глобальних проблем, передусім проблем світової безпеки. Прикладами такого компромісу є укладення Сполученими Штатами Америки та Російською Федерацією договору СНО-3, що передбачає подальший контроль та запровадження обмежень на стратегічні ядерні озброєння, а також договори щодо координації діяльності більшості держав з екологічної проблематики.

З іншого боку, процеси глобалізації далеко не завжди орієнтовані на розвиток національного виробництва. Крім того, вони зумовлюють ситуацію, за якої нівелюються запити людей, утверджуються правила, вигідні насамперед розвиненим країнам, на шкоду національним

культурам нав'язуються не завжди найкращі ідеали і цінності. Ці процеси спричинюють також появу глобальних проблем, створюють передумови для виникнення масштабних економічних криз, які відчутно позначаються на економічному становищі не лише більшості країн регіону, а й усього світу.

Перемога наддержави США у холодній війні та подальші процеси глобалізації сприяли вивищенню її як світового лідера. Відповідних змін зазнала і геополітична конфігурація планети. Відбулося кілька хвиль розширення не лише ЄС, а й НАТО. Так, у 1999 р. членами НАТО стали Польща, Чехія, Угорщина; у 2004 р. до Альянсу було прийнято Болгарію, Естонію, Латвію, Литву, Румунію, Словаччину, Словенію; у 2009 р. — Албанію і Хорватію, а в 2017 р. — Чорногорію. Загалом на сьогодні НАТО об'єднує 29 країн світу (рис. 2).

Західні експерти час від часу ставили питання щодо можливостей США нести глобальну відповідальність та уособлювати однополярність світоустрою. Знаковою подією в цьому плані стала серія терористичних атак на США, організованих ісламістською організацією «Аль-Каїда» 11 вересня 2001 р. Ця трагедія завдала величезного удару по іміджу цієї наддержави і, незважаючи на широку міжнародну підтримку і солідарність з Вашингтоном, зага-

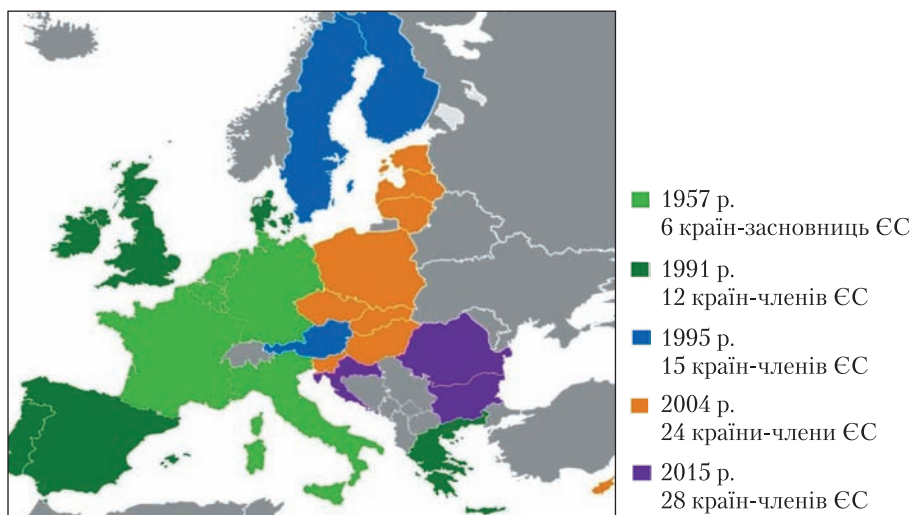

Рис. 1. Розширення Європейського Союзу

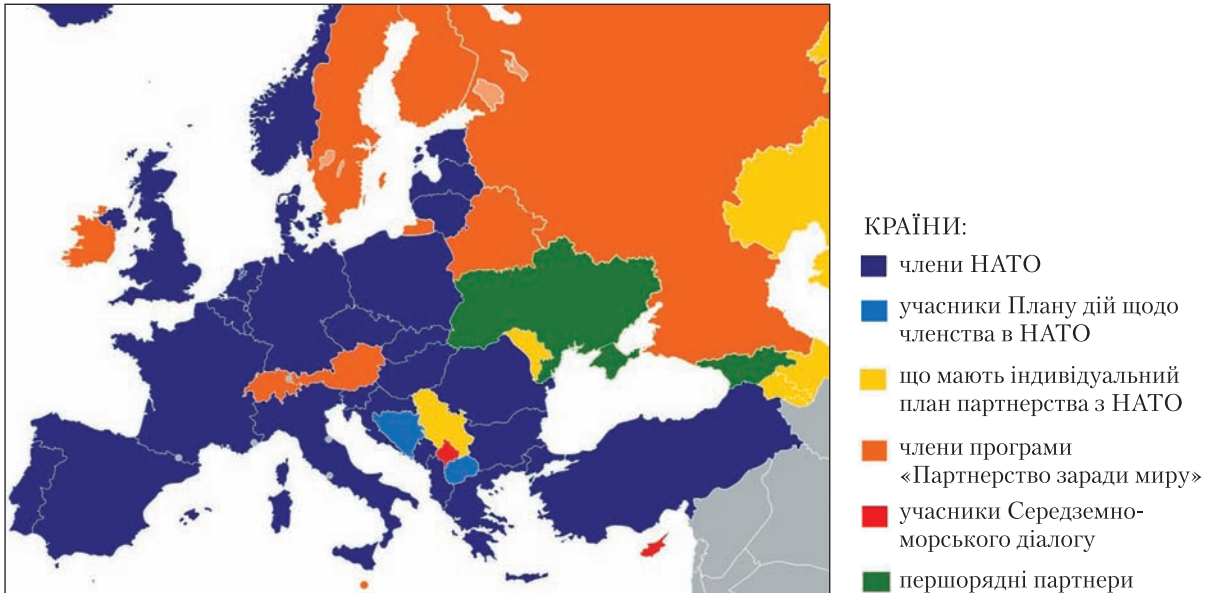

Рис. 2. Члени і партнери НАТО в Європі

лом по всій системі світоустрою, засвідчивши вразливість до сучасних загроз навіть такої світової надмогутності, як Сполучені Штати. Доволі значущою подією стала також світова фінансово-економічна криза 2008 р., яка розпочалася з банкрутства великих фінансових установ у США. Такий перебіг подій у період трансформацій і турбуленцій світоустрою посилив прагнення низки держав до зміцнення власних позицій, спонукав їх не лише до перегляду концепцій ролі держави в добу глобалізації, а й до нарощування своєї соціально-економічної могутності та повернення до національних ідентичностей і власних цивілізаційних цінностей.

Починаючи з 1991 р., у період після подолання біполярності світу та посилення глобалізації, чимало країн вийшли на траєкторію соціально-економічного зростання завдяки більш потужному використанню власних ресурсів, досягнень науки і новітніх технологій. Прикладами успішного економічного зростання є розвиток країн ЄС, Японії, Південної Кореї, Китаю, Індії, Бразилії.

В останнє десятиліття простежується змінення напряму світосистемних трансформа-

цій у бік формування постбіполярної системи міжнародних відносин, яка поки що перебуває на початкових стадіях свого формування і остаточно ще не визначена. Однак для цього процесу характерний системотворчий (організаційний) принцип — інтеграція, а його сутнісними ознаками є глобалізація, регіоналізація, зміна парадигми безпеки, посттоталітаризм, демократизація, а також модернізація.

Економічною середовищною передумовою формування сучасної системи міжнародних відносин є глобальна постіндустріальна економіка надвисоких технологій. Якщо на початковому етапі внутрішньополітичних перетворень середовищною передумовою вбачалося глобальне поширення й утвердження в більшості окремих національних суспільств ліберальної демократії та ринкової економіки, то на початку XXI ст. засадничою передумовою стає широким ціннісний плюралізм.

Проте рух до багатополярності провокує протистояння у світі. Аналіз основних тенденцій розвитку сучасної геополітичної ситуації свідчить про те, що формується нова багатополярна модель світового устрою, в межах якої поряд із США з'являються нові центри сили,

такі як Китай, ЄС, Індія, Бразилія, Росія та ін. Наприклад, Китай, успішно здійснюючи політику реформ і використовуючи економічні інструменти державного управління, спроможний стати центром глобальної економічної і геополітичної системи. Росія, використовуючи свої ресурсні переваги і наростивши військовий потенціал, прагне відновити статус великої держави. І власні інтереси цих країн не збігаються між собою в політичній, економічній, безпековій та інших сферах, що призводить до протистояння між ними як на світовому, так і на регіональному рівнях. Внаслідок цього посилюється світова нестабільність, виникають міжнародні конфлікти, зокрема збройні. Крім того, спостерігається зниження ефективності діяльності провідних міжнародних організацій, передусім ООН та ОБСЄ, в політичному врегулюванні наявних у безпековій сфері проблем, про що яскраво свідчить розвиток подій довкола воєнних конфліктів в Афганістані, Іраку, Лівії, Грузії, Сирії та Ірані.

Аналізуючи нинішній етап світоустрою та необхідні системотворчі умови для багатопольярного облаштування міжнародних відносин, важливо враховувати історичний розвиток систем світоустрою та міжнародних відносин. Відзначимо найвідоміші історичні системи світоустрою, які послідовно змінювали одна одну:

- Вестфальська — діяла з 1648 р. за підсумками Тридцятирічної війни;
- Віденська — діяла з 1815 р. після закінчення Наполеонівських війн;
- Версальсько-Вашингтонська — діяла в період 1919–1945 рр. за результатами Першої світової війни;
- Ялтинсько-Потсдамська — діяла в період 1945–1991 рр. після завершення Другої світової війни.

Прикметно, що новітня багатопольярність — це лише одна з багатьох історичних можливостей, які простежуються в сучасних міжнародних відносинах. Вона є більш взаємозалежною, багатовимірною і менш гнучкою, ніж багатопольярність класична. Виокремлюються такі чотири типи багатопольярності:

- одновимірна (тобто горизонтальна);

- комплексна (або багатовимірна);
- перехідна;
- часткова.

Історичним втіленням часткової багатопольярності можна вважати нинішню систему міжнародних відносин, у якій домінує євроатлантичний «центр сил», водночас деякі великі держави периферії й напівпериферії можуть претендувати на статус полюсів в окремих регіональних та функціональних сегментах цієї системи.

Зазначу, що сучасна міжнародна система, як і кожна реально існуюча глобальна суспільна структура, постає унікальною у своїй історичній неповторності, але достатньо традиційною з погляду загальних принципів і закономірностей функціонування. Якщо всі попередні міжнародні системи створювалися і руйнувалися внаслідок великих спустошливих війн, то руйнація Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин відбувалася мирним шляхом, а міжнародний порядок на початку XXI ст. став логічним продовженням подоланого блокового протистояння країн і народів. Після зникнення «тяжіння» одного з силових полюсів відбулася глибока, але хаотична реструктуризація світової політики. Відповідно, міжнародна спільнота нині перебуває у стані транзиту, адже навіть сама назва — *постбіполярна міжнародна система* — вказує лише на історію її походження, а не на якусь особливу специфіку. Формування і становлення нового міжнародного порядку відбувається на наших очах, тому поки що досить складно однозначно виокремити стійкі тренди світового розвитку.

Новітні зміни — анексія Російською Федерацією Криму та війна на сході України — це спроба зміцнілої Росії переглянути базові засади існуючої міжнародної системи відносин. Однак чи достатньо у Кремля власних ресурсів та прихильників у світі, щоб спробувати переоблаштувати світоустрій на кшталт Ялти-2? Нині це питання з багатьма невідомими.

Отже, сьогодні для України імперативно стоїть завдання зміцнення держави і консолідації суспільства, а засобами для цього стають мобілізація потенціалу нейтралізації викликів

і загроз усередині країни. І тільки від нас залежить, чи зуміємо ми цей потенціал реалізувати сповна.

Для фахівців Інституту всесвітньої історії НАН України одним з головних завдань є ґрунтовне дослідження і панорамне висвітлення тернистого європейського шляху України. Результати наукових досліджень співробітників Інституту з проблематики культурно-цивілізаційного простору Європи і України, сучасних міжнародних відносин на континенті узагальнено в багатьох авторських і колективних монографіях. Серед колективних монографій назву лише такі: «Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього» (2009); «Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку» (2010); «Україна в Європі: контекст міжнародних відносин» (2011); «Сучасні європейські культурно-історичні цінності в контексті викликів глобалізації» (2014); «Еволюція світ-системи глобалізму» (2014); «Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору» (2017). Серед індивідуальних монографій останніх років слід відзначити, зокрема: «Росія: ідентичність агресора» і «Россия: беспутье агресора» В.М. Ткаченка; «Росія: вчора, сьогодні, завтра?» Т.В. Орлової; «Консолідація суб'єктів світ-системи у розбудові нового міжнародного порядку» М.В. Фесенка; «Зовнішня політика України» Л.Д. Чекаленко; «Мультикультурализм: pro et contra» Р.Н. Жангожі; «Глобальна комунікація» О.В. Зернецької; «Глобальна екологічна політика та Україна» Т.Ю. Перги.

Упродовж останніх років науковці Інституту проводили фундаментальні дослідження і здійснювали комплексний аналіз історичних витоків та факторів становлення сучасної системи міжнародних відносин, а також вивчали загрози й виклики міжнародній системі безпеки та національній безпеці України. Вивчаючи різні тематичні зрізи, ми провели чимало міжнародних наукових конференцій, опублікували відповідні збірники наукових праць, зокрема «Ялтинська конференція «Великої трійки» 1945 року і еволюція міжнародних відносин у

XX—XXI ст.» (2016), «Проблеми ядерної безпеки сучасного світу і Україна» (2016), «Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації» (2016); «Країни пострадянського простору в умовах формування багатополюсного світу: історичні уроки та перспективи» (2016).

Поряд із величезними змінами в євро-атлантичному ареалі разом зі зростанням нових держав — лідерів регіонів відбувається історичний розвиток так званої світової периферії. Центрами зростання авангардної периферії є регіон Перської затоки в арабському світі, Туреччина, Китай, Індія, Південна Корея, країни — члени АСЕАН та деякі інші. Ці держави впевнено наближаються до параметрів і стандартів трансатлантичної спільноти. Показовим прикладом цього є виникнення цілої низки важливих регіональних об'єднань — ШОС, АСЕАН у межах Південно-Східної Азії, «АСЕАН+3» у межах Східної Азії, Східноазійський саміт у розширеному складі та ін.

Динамічний розвиток країн цих регіонів уже сьогодні впливає на формування нового глобального порядку і перетворення світу з однополярного на багатополлярний, а в історичній перспективі їх вплив значно зростатиме. Тому світова периферія є окремим напрямом досліджень нашого Інституту, за яким в останні роки опубліковано збірники праць «Цивілізаційні чинники світобудови: джерела походження, потенціал взаємодії та виміри конструктивізму (країни Азії та Африки)» (2015), «Глобальні трансформаційні процеси в країнах світової периферії (регіон Субсахарської Африки): виклики та можливості для України» (2016), а також роботи, присвячені Індії («Індія: давнина і сучасність») та Китаю («Історичний розвиток глобальної периферії як чинник трансформації сучасної світосистеми»).

Наприкінці XX — на початку XXI ст. набуває сили мультицивілізаційна регіоналізація як провідна тенденція сучасного глобального соціально-економічного розвитку.

Тематика роботи нашого колективу охоплює як аналіз історичних витоків та факторів становлення сучасної системи міжнародних відносин, так і розроблення загальнотеоретичних

і методологічних засад, глибоке вивчення історії різних країн та регіонів світу в контексті всесвітньої історії.

У 2015 р., зокрема й завдяки підтримці Президії НАН України, в Інституті започатковано роботи з підготовки унікального енциклопедичного видання «Країни світу і Україна», покликаного подати ґрунтовний і систематизований виклад історії, особливостей сучасного етапу розвитку всіх країн світу та їх двосторонніх відносин з Україною. У 2017 р. вийшов друком перший том видання — «Країни Європи і Україна: Країни Північної, Західної і Південної Європи», в якому висвітлено особливості історичного поступу країн Європи та місце українського народу і нашої держави у світових культурно-цивілізаційних процесах. Том присвячено 100-річчю Академії наук України.

Важливими напрямками взаємодії науковців Інституту з органами державної влади України, в яких розкривається в тому числі й тематика стратегічних пріоритетів зовнішньої політики України, є участь у підготовці матеріалів національних доповідей з відповідної тематики, розроблення прогностичних та аналітичних матеріалів.

Разом із фундаментальними дослідженнями в Інституті виконуються конкурсні науково-

дослідні роботи, за результатами яких публікуються аналітичні доповіді, які надсилаються до органів державної влади України. Так, останнім часом було підготовлено три аналітичні доповіді: «Формування взаємовідносин «особа—суспільство—держава» в країнах Центрально-Східної Європи. Досвід для України», «Роль міжнародних організацій у діяльності інститутів громадянського суспільства в Україні», «Європейська і світова практика досягнення консенсусу та національної єдності: алгоритм для України».

Крім того, за дорученням Президії НАН України і особисто президента НАН України Б.Є. Патона фахівці Інституту готують науково-аналітичні матеріали з актуальної проблематики міжнародних відносин, щодо знакових для України подій у Європі та світі. Протягом 2014—2017 рр. понад 100 аналітичних записок було направлено до органів державної влади України. Більшість з них увійшли до наукового збірника «Україна: контекст світових подій. Аналітичні записки ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» (2014—2017 рр.).

Дякую за увагу!

За матеріалами засідання підготувала О.О. Мележик

A.I. Kudryachenko

Institute of World History
of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv)

CONTEMPORARY WORLD-SYSTEM TRANSFORMATIONS
AND STRATEGIC PRIORITIES OF UKRAINE'S FOREIGN POLICY

Transcript of scientific report at the meeting of the Presidium
of NAS of Ukraine, January 17, 2018

The report is devoted to a wide range of problems related to the analysis of modern world-system transformations, which is primarily due to their tangible influence on solving urgent tasks concerning the integration of Ukraine into the world community and the formation of strategic priorities of the country's foreign policy. It is shown that without a deep understanding of modern world-system transformations it is impossible to approach the development of optimal goals and strategies of national development and to secure it in the long run.